

JYRKKÄKOSKEN RUUKKI

Karim Peltonen

Itä-Suomeen perustettiin viime vuosisadan alkupuolelta lähtien yhteensä noin 40 rautaruukkia, joissa rautaa valmistettiin järvimalmista teollisesti harkkoyhteissä tai masuuneissa. Eräs näistä oli vuonna 1831 toimintansa aloittanut Jyrkkäkosken ruukki Sonkajärvellä. Savon ja Kainuun rajamaille perustettu erämaaruukki on tänä päivänä valtakunnallisesti merkittävä teollisuushistoriallinen muistomerkki, johon kauniiden näkymien lisäksi kuuluu joukko rakennusten raunioita ja kaksi masuunia. Museovirasto kunnostaa paikasta parasta aikaa historiallisen järvimalmiruukkitoiminnan maakunnallista opastuskeskusta.

Viime vuosisadan alkupuolella virinnyttä järvimalmiruukkien perustamista pidetään maamme rautateollisuushistorian toisen päävaiheena. Ilmiön taustalla vaikuttivat valtapoliittiset ja taloudelliset syyt. Valtiovalta pyrki tietoisesti entisestä emämaasta Ruotsista riippumattoaan raudantuotantoon, johon Itä-Suomen runsaat järvimalmiesiintymät tarjosivat erään ratkaisun. Lisäksi malmin nosto järivistä oli vielä 1800-luvun puolivälissä kaivosmalmin edullisempaa. Itä-Suomen vetovoimaa lisäsivät myös uuden emämaan Venäjän markkinat sekä laajojen vesistöjen muodostama kuljetusreitistö. Viime vuosisadan loppupuolen laskusuhdanteet, kaivosmalmin halpeneminen ja Venäjän kiristynyt tullipolitiikka kuitenkin taannuttivat ruukit niin, että suurimmassa osassa toiminta loppui vuosisadan vaihteeseen mennessä. Viimeisimmät lopettivat toimintansa 1920-luvulla.

Erämaaruukin historiaa

Ylä-Savon laajojen erämaiden keskelle perustettu Jyrkkäkosken erämaaruukki lukeutuu vanhimpien järvimalmiruukkien joukkoon. Ruukin historia alkaa jo vuodesta 1828, johon raahelainen kauppaneuvos Zachris Franzén anoi lupaa rautaruukin perustamiseksi Sonkajärven Jyrkkäkoskelle. Koski tarjosi vesivoiman, alueen laajat järvet malmin ja metsät hiilipuita. Maanomistuskiihkojen ja viranomaisten hidastelun vuoksi ruukkitoiminta käynnistyi vasta vuonna 1831, josta se jatkui yhtäjaksoisesti aina vuoteen 1909, jolloin laitos suljettiin kannattamattomana. Toiminta elvytettiin kuitenkin vielä ensimmäisen maailmansodan aikana ja rautaa valmistettiin vuosina 1914-18. Lopullisesti tehdas lakkautettiin vuonna 1919. Tosin viimeinen puhallus eli sulatus oli suoritettu jo maaliskuussa 1918.

Historiansa aikana Jyrkkäkosken ruukki vaihtoi omistajaa useasti. Omistajavaihdokset ja niitä yleensä seuranneet toimenpiteet käytössä olleisiin laitteistoihin, myös teollisuusmaiseman muovautumiseen. Ajan oloon Jyrkkäkoskesta kasvoikin täysimittainen ruukki masuuneineen, kankivasarapajoineen ja ruukinhoitajan kartanoineen.

Ruukin toiminta aloitettiin harkkoyhtisissä, ja ensimmäinen masuuni valmistui vasta vuonna 1835. Franzénin aikana Jyrkälle rakennettiin myös kankivasarapaja, jossa opsa takkiraudasta jalostettiin kankiraudaksi Franzénin kuoleman jälkeen, vuonna 1852, ruukki myytiin Varkauden ruukin hoitajalle Johan Eric Malmborgille. Malmborgin aikana toimintaa kehitettiin ja ruukille rakennettiin

manufaktuuritakomo, johon kuuluivat nippu- ja venytysvasarat. Malmborg uudisti myös Franzénin aikana rakennettua masuunia, mm. hankkimalla ruukille nk. Baggen-puhalluskoneen. Jo vuonna 1856 ruukki vaihtoi uudelleen omistajaa siirtyen kauppahuone Paul Wahlin hallintaan. Wahlin aikana vanha masuuni peruskorjattiin vuonna 1858. Kokonaan uusi, skotlantilaistyyppinen masuuni ruukille rakennettiin vuosina 1873-74. Samalla vanha masuuni jäi pois käytöstä. Masuunin ohella uusittiin myös manufaktuurikomoa sekä tehostettiin vesivoimalaitteistoja.

Vuonna 1910 ruukki vaihtoi jälleen omistajaa siirtyen nyt A. Ahlström Oy:n haltuun. Yhtiölle siirtyessään ruukki oli seissyt jo vuoden verran tyhjillään. Ahlströmin aloitettua tuotannon uudelleen vuonna 1914 ruukin laitteistoa ei uusittu, mutta ilmeisesti siihen kuuluneita rakennuksia korjattiin. Ainakin uudemman masuunin suojarakennus oli uudemman masuunin suojarakennus oli tuhoutunut osittain tulipalossa vuonna 1907. Ahlströmin aikana tuotanto keskitettiin kokonaan takkiraudan valmistukseen eikä ruukilla toiminut enää takomoa.

Ruukki tuotti koko toiminta-aikansa pääasiallisesti takkirautaa, josta vain osa jalostettiin ruukilla kankiraudaksi. Varsinainen esinetuotanto jäi ruukilla vähäiseksi. Pääosa ruukin tuotannosta kuljetettiin jatkjalostukseen Vieremän Salahmin ruukille ja myöhemmin aina Varkauteen saakka.

Koko historiansa ajan ruukki pysyi pienikokoisena. Sen molemmat masuunit olivat normaalia noin kolmanneksen pienempiä, mutta niiden tuottamaa rautaa kehuttiin erinomaiseksi laadultaan. Raaka-aineena käytettiin yksinomaan järvimalmia, jonka hankintaa varten ruukilla oli valtausoikeudet ympäristön järviin. Jonkin verran Jyrkälle tuotiin myös valmista takkirautaa Oulun läänin puolella sijainneesta Petäjäkosken apuhytistä.

Vaikka tuotanto ruukilla toimikin hyvin, oli valmiin raudan kuljetus alituinen ongelma. Lähimmälle laivauspaikalle Soinlahteen päästiin vain huonokulkuisia teitä, ja matkaa kertyi 37 virtsaa eli reilut 40 kilometriä. Raudan kulettaminen tapahtui siten pienissä erissä mikä nosti kustannuksia ja laski tehtaan kannattavuutta. Ruukin lopettaminen tapahtui kuitenkin yleisen suhdannekehityksen vaikutuksesta, vaikka syrjäisellä sijainnillakin oli vaikutuksensa siihen.

Jyrkkäkosken ruukin lopetettua raudanvalmistuksen alue ei jäänyt tyhjilleen. Ruukkitoiminnan myötä Jyrkkäkosken partaalle oli kehittynyt vilkas kyläyhteisö, joka seudulla tunnettiin yleisesti "Jyrkän kaupunkina". Raudanvalmistukseen tarvittut laitteet ja rakennukset saivat jäädä rappeutumaan paikoilleen, mutta jo ruukkitoiminnan aikana alueelle perustettujen sahan ja mylöllyn toiminta jatkui. Alueen laajojen metsien turvin Jyrkästä kehittyi lähinnä A. Ahlström Oy:n savottakeskus, jolta käsin huollettiin ja hallinoitiin ympäristön lukuisia metsätyömaita. Jyrkällä toimi myös metsäkoulu, jossa koulutettiin yhtiön metsätyönjohtajia. Koski itsessään toimi tukinuittoäylynä. Jonkin aikaa koskivoimalla tuotettiin myös sähköä, lähinnä myllyn tarpeisiin. Koskivoiman käyttö Jyrkällä lakkaSI 1960-luvulla, kun Savon Voima Oy:n toimesta koskeen rakennettiin säännöstelypato. Samalla kosken toimen haara suljettiin pysyvästi.

Tutkimukset

Viime vuoden heinäkuussa Museovirasto aloitti ruukin alueen restaurointi- ja tutkimushankkeen. Työn välittömänä tavoitteena on ollut kohentaa alueen nykytilaa ja suojata jäljellä olevat rakenteet tarvittavin suojarakentein. Työn edetessä suoritetaan myös teollisuusarkeologisia kaivauksia ja selvitetään ruukkiympäristön historiaa ja vaiheita. Pitkällä aikavälillä hankkeella pyritään kulttuuri- ja luontomatkailua yhdistämällä luomaan edellytykset uusien pysyvien työpaikkojen muodostumiselle.

Kunnostustöiden suunnittelussa on pyritty yhdistämään ruukinalueen teollinen miljöo ympäröivään erämaaluontoon siten, että kävijä voi omakohtaisesti tutustua maastossa ruukin toiminnan jättämiin jälkiin. Alueelle on rakenteilla eri reittivaihtoehtoista koostuva opastettu teollisuushistoriallinen luontopolku, joka tulee esittelemään ruukinaluetta, malmin ja valmiin raudan kuljetusreittejä sekä ruukkitoiminnan erämaahan jättämiä jälkiä kuten hiilimiiluja ja raudannostopaikkoja. Suojarakennuksiin tullaan sijoittamaan ruukin historiasta ja järvimalmiruukkitoiminnasta kertova näyttely, jonka avulla kävijä voi tutustua Itä-Suomen ruukkitoiminnan historiaan ja vaiheisiin. Maakunnallisella tasolla Jyrkkäkoski on tarkoitus liittää osaksi Itä-Suomeen perusteilla olevaa Järvimalmireittiä. Reittiin tulevat kuulumaan mm. Möhkön ruukki Ilomantsissa, Haapakoski Pieksämäellä, Juantehdas Juankoskella sekä Vieremän Salahmi. Reitin tarkoitus on antaa kuva siitä, minkälaisia teollisia ympäristöjä järvimalmin jalostus synnytti sekä siitä teknologiasta, jota ruukeilla hyödynnettiin. Reittikohteet on valittu siten, että ne parhaiten täydentävät toisiaan ja antavat yhdessä kokonaiskuvan järvimalmiruukkitoiminnan eri puolista. Jyrkkäkosken valtteinä ovat masuuninrauniot ja alueen pieni koko. Masuunit antavat ainutlaatuisella tavalla kuvan masuuniteknologian kehityksestä viime vuosisadan puolella. Lisäksi alue on helposti kierrettävissä siten, että tuotantoprosessin eri vaiheet hahmottuvat maastosta. Opastuskeskuksena Jyrkkäkoski tulee myöskin tarjoamaan luontevan lähtöpisteen ruukkireitille.

Yhteistyökumppaneita Jyrkkäkoski-hankkeessa ovat Sonkajärven kunta, Pohjois-Savon ympäristökeskus sekä alueen maanomistajat Savon Voima Oy ja A. Ahlström Oy. Kolmivuotisen hankkeen kustannusarvio on noin 3 miljoonaa markkaa, rahoittajana toimii työministeriö. Työt Jyrkkäkoskella valmistuvat kesällä 1999, mutta osa ruukinalueesta on avoinna yleisölle jo kesästä 1997 lähtien.

Jyrkkäkoskelle pääsee viitostieltä Iisalmen pohjoispuolelta viittoja seuraamalla tai Sotkamosta ajamalla Tuhkakylän suuntaan.

ININ

Innovative Iron Network: "Iron and Man -History and Future".

Erkki Härö

Euroopan komissio myönsi lokakuussa 1996 Suomen Teollisuusperinneyhdistys ry:lle 60 000 ecua rautaruukkien ja muiden vanhojen teollisuusyhdyskuntien yhteistyön kehittämiseen. Hanke on yksi vuonna 1996 kulttuuriperintöalan Rafael-pilottitoimista tukea saaneista hankkeista. Se koskee "eurooppalaisten ulottuvuuden sisältävää toimintaa tai tapahtumia Euroopan kulttuuriperinnön suojelun ja kulttuuriperintöä koskevan tietoisuuden edistämiseksi". Rafael-pilottitoimet edeltävät valmisteilla olevaa monivuotista Rafael-kulttuuriperintöohjelmaa, joka käynnistyy tänä vuonna. ININ-hankkeen vetovastuu on Suomelle.

Projektin lähtökohta

Kuluva vuosikymmen on myös Suomessa vakiinnuttanut teollisuushistoriallisten muistomerkkien aseman tärkeänä osana maailman kulttuuriperintöä. Tätä kuvaa hyvin se, että Kymenlaaksossa sijaitseva, 1800-luvun lopulla rakennettu Verlan puuhiomo ja kartonkitehdas liitettiin 1996 UNESCO:on maailmanperintöluetteloon (World Heritage List). Maassamme on parhaillaan käynnissä myös useita koko maan kattavia poikkitieteellisiä teollisuusperinteen tutkimus-, suojelu- ja restaurointi -hankkeita. Painopiste on metalli- ja kaivosteollisuuden, puunjalostusteollisuuden sekä voimalaitosten vanhojen rakennusten inventoinnissa sekä työväenperinteen tutkimuksessa.

Laajimmat teollisuusperinteeseen liittyvät restaurointihankkeet Suomessa ovat viime vuosina kohdistuneet vanhoihin rautaruukkeihimme. Tärkeitä kehittämis- ja restaurointikohteita ovat muunmuassa Fagervikin, Möhkön, Strömforsin, Hägforsin, Jyrkkäkosken ja Leineperin rautaruukit. Leineperin ruukille myönnettiin 1993 arvostettu Europa Nostra -diplomi. Suomalaisen raudan historia kertoo myös kiinteistä yhteyksistä eri puolille eurooppaa 1600-luvulta alkaen. Kun Suomi oli osa laajempaa Ruotsin valtakuntaa, ruukkitoiminnan ja ruukkikulttuurin painopiste oli emämaan vuoritoimialueilla ja pääkaupungissa. Suomalaisen raudan tie päättyi silloin selkeästi Keski-Eurooppaan. Maamme runsaiden puuhiilivarojen ja vesivoiman avulla sulatettu ja taottu rauta päätyi Tukholman kauppakeskuksen kautta eurooppalaisille markkinoille. Vastavuoroisesti uudet tekniset innovaatiot ja kulttuurivaikutteet virtasivat takaisin Skandinaviaan kauppakumppani- ja kilpailijamaista eteläisestä ja keskikestä Euroopasta.

Suomen ja Ruotsin poliittisten, osittain myös taloudellisten siteiden katkeaminen vuonna 1809 muutti maamme ruukkitoiminnan periaatteita erityisesti Itä-Suomessa. Samoin muuttuivat suomalaisen raudan viennin painopistealueet ja siten koko suomalaisen raudan verkosto. Monet itäisen Suomen järvi- ja suomalmien varassa toimineista ruukeista kehittyivät suuriksi rautatehtaiksi, jotka toimittavat rautaa Pietarin valimoille ja konepajoille. Myös yhteydet Venäjän Uralin alueen rautaruukki- ja kaivosalueille olivat kiinteät. ININ-hankkeen keskeisenä ja tärkeimpänä tavoitteena on historiallisten rautaruukkien verkoston palauttaminen Suomen ja läntisen Euroopan välille sekä myös yhteyksien elvyttäminen Venäjän vanhoille ruukki- ja kaivosalueille. Rautaruukit ovat historiallisesti olleet innovatiivisuuden, uudentyypisen ajattelun ja modernin teknologian keskuksia Euroopassa, ja ne voivat olla sitä myös tulevaisuudessa.

Kansainvälistä yhteistyötä

Teollisuuden rakennusmuutoksen mukanaan tuomat ongelmat ovat pakottaneet yksittäiset ruukit ja muut perinteiset teolliset ydyskunnat Euroopan kaikissa osissa etsimään ja kehittämään uudentyypisiä malleja elämälle ja asuinympäristöjen edelleen kehittämiseksi. Samalla on myös selkeämmin tiedostettu vanhojen teollisuusrakennusten ja ruukkiympäristöjen usein huomattava rakennustaiteellinen ja historiallinen arvo. Teollisten kohteiden restaurointia sekä uusien käyttömahdollisuuksien etsintää tyhjäksi jääneille teollisuusrakennuksille ja -alueille toteutetaan laajassa mittakaavassa kaikkialla Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa.

Suomen teollisuusperinneyhdistys ry on kansainvälisen TICCIH:in (The Industrial Committee for the Conservation of Industrial Heritage) Suomen osasto. Yhdistys toimii kiinteässä yhteistyössä Museoviraston kanssa, joka myös tuki hanketta EU:lle lähetetyllä puoltokirjeellä. Myös Oravaisissa toimiva EU:n informaatiokeskus Carrefour Ostrobothnia osallistuu kiinteästi projektin valmisteluun ja toteutukseen.

Teollisuusperinneyhdistyksen yhteistyökumppaneina ININ-hankkeessa ovat Ironbridge Gorge Museum Trus Englannissa ja Museu de la Ciencia i de la Tecnica de Catalunya Barcelonassa. Molemmat ovat historialtaan vanhoja ja merkittäviä teollisuusalueita, joissa myös ratkaisuja teollisuuden rakennemuutoksen mukanaan tuomiin ongelmiin on jouduttu pohtimaan jo kauan.

Molemmat yhteistyökumppanit ovat myös niisanottuja ekomuseoita, laajoja teollisuushistoriallisia nähtävyysskokonaisuuksia. Niiden päätavoitteena on löytää käyttötarkoitus tyhjentyneille tehdasrakennuksille ja tuotantoympäristöille sekä myös tarjota kävijälle mahdollisuus tutustua alueen moderniin, toimivaan teollisuuteen. Metallinjalostuksen ympärille muodostunut ekomuseoketju kertoo toiminnallaan ja kohteillaan metallien sulatuksesta ja jatkojalostuksesta aina esihistoriasta nykyisiin työympäristöihin ja tavoitteisiin. Tärkeää on myös ihmisen työn ja eri sosiaaliluokkien toiminnan kuvaaminen ketjun osina.

Suomessa ININ-hankkeen käytännön toteuttajina on joukko ruukkikeskittymiä tai yksittäisiä ruukkeja, jotka yhdessä antavat kokonaiskuvan maamme ruukkihistorian eri vaiheista ja tuotantotavoista. Läntisen Uudenmaan vanhojen rautaruukkien osalta vetovastuu on Tammisaaren museolla. Satakunnan ruukit osallistuvat jo toimivan yhteistyöryhmän nimissä. Itäisen Uudenmaan ruukkeja edustaa Strömfors, Pohjanmaalta mukana on Kimo. Vastuu järvimalmiruukkien kehittämisestä on Sonkajärven kunnalla.

EU:n myöntämä rahoitus kattaa vain 40% kustannuksista. Puuttuva osuus on noonsanottua kansallista rahoitusta. Suomen käytössä on 60% EU:n myöntämästä tuesta, jäljelle jäänyt 40% jaetaan tasan kahden muun yhteistyömaan kesken. Kansallista rahoitusta Suomessa haetaan opetus- ja ympäristöministeriöiltä, niiltä maakunnallisilta liitoilta, joiden alueella yllämainitut ruukit sijaitsevat sekä kunnilla ja ruukkien historiaan kytkeytyviltä teollisuusyrityksiltä. EU:lta tullaan hakemaan jatkorahoitusta projektille vuodelle 1998.

Tulevaisuuden tavoitteet

Lähtökohdat ja ongelmat teollisten ympäristöjen kehittämiselle ovat pääpiirteissään samat kaikkialla. Tästä syystä myös tehtävät päätökset ja ratkaisumallit ovat usein yleispäteviä niin Katalonian tekstiilitehdäsyhteisöissä, Englannin kaivosalueilla kuin Suomen ruukeillakin. ININ-hanke pyrkii etsimään ja kehittämään malleja sekä yhteistyötä eurooppalaisen kulttuuriperinnön tämän osan kehittämiselle ja suojelulle parhaalla mahdollisella tavalla, laajana dynaamisena verkostona. Se mahdollistaa erityyppisten ratkaisujen vertailun, muualla kenties tehtyjen virheiden välttämisen ja mahdollisimman ympäristövastuullisen, myös kansallisia ominaispiirteitä korostavan kehityksen hallinnan.

Painopistealueina ovat selkeästi ainakin rakennemuutoksen hallitseminen, rakennusten uudelleenkäyttö ja restaurointi, ympäristövastuullinen matkailu, vanhan osaamisen ja tietotaidon ylläpito sekä elvyttäminen, vanhojen materiaalien uudellenvalmistus, taloudelliset mallit ruukkien hoitoon ja kehittämiseen, ruukkihistorian tutkimus ja museaalinen esittely, vapaaehtois- ja talkootyön organisointi, ruukkien markkinointi, yhteisestä taustasta lähtevän identiteetin korostus ja niin edelleen.

ININ-projektin työvälineinä ovat ainakin alkuvaiheessa seminaarit ja erityyppiset työpajat. Kunkin painopistealueen osalta tehdään käyttökelpoisten kehitysstrategioiden haravointi ja niiden analysointi sekä tietotaidon, kokemusten ja osaamisen vaihto projektin jäsenmaiden välillä.

Valmiina tuotteena tulee olemaan verkosto, jonka osina ovat paikallisten projektien avainhenkilöt, toimiva teollisuus, taloudelliset ja poliittiset päättäjät, ruukeilla toimivat asukasjärjestöt ja teollisen perinteen tutkijat sekä muut asiantuntijat.

Hankkeen pilottivaiheessa kussakin osallistujamaassa toimii noin 20-30 avainhenkilön ryhmä. Seuraavassa vaiheessaan projektia pyritään laajentamaan koko Euroopan kattavaksi, teollisuusympäristöjen historiaa, nykytilaa ja tulevaisuuden näkymiä monipuolisesti hallitsevaksi aktiiviseksi verkostoksi. Suomessa hankkeeseen kiinnitetään lähinnä ideoinnista vastaava vetäjä tai vetoryhmä, käytännön yhteyksiä hoitava sihteeri sekä taloudenhoitaja.

Pilottivaiheen ensimmäinen yhteinen seminaari "Spirit of Time and Place" pidettiin toukokuussa Ironbridgessä. Sen painopisteinä olivat teollisten muistomerkkien hoidon hallinnointi ja talouden järjestäminen sekä kulttuurimatkailu. Tämän vuoden päätapahtuma on kokoava ja jatkotyömahdollisuuksia kartoittava kiertävä seminaari Uudellamaalla 23. - 26. syyskuuta.

Rautaruukkien innovatiivinen perinne luo erinomaiset puitteet modernien, interaktiivisuutta, virtuaaliodellisuutta ja multimediaa hyödyntävien kommunikaatiotapojen kokeiluun ja käyttöön. Verkostoitumisen keskeisenä välineenä on internet, ruukkien yksittäisten kotisivujen linkittäminen yhteisen interaktiivisen rakennemallin mukaisesti joustavaksi keskustelufoorumiksi. Seminaarien ja työpajojen tuloksena tuotetaan raporttityyppiset julkaisut sovittujen painopistealueiden ongelmista ja niiden ratkaisumalleista.
